

Adam Zítek

Ohlédnutí za třiceti lety od pádu komunismu

Rozhovor s Łukaszem Kamińským, bývalým ředitelem polského Ústavu národní paměti a historikem zabývajícím se polsko-československými vztahy

S historickými výročími se vedle samotného připomenutí těchto významných okamžiků pojí i příležitost k jejich širšímu zhodnocení. Události roku 1989 a doba, která mezitím uplynula, se k podobnému ohlédnutí přímo nabízí, a to tím spíše, že tento rok nepřinesl pád komunistického režimu jen v Československu, ale ve většině států tzv. východního bloku. Za zemi, která jako první podkopala moc „vlády jedné strany“ a přispěla tak ke zhroucení celého impéria, je oprávněně považováno Polsko. Právě tam totiž již od počátku osmdesátých let probíhal zápas režimu se stále silnější opozicí reprezentovanou tehdy především nezávislým odborovým hnutím Solidarita. Vláda komunismu v Polsku si vyžádala krutou daň. Projev úcty obětem režimu, uznání lidí, kteří se rozhodli proti totalitě vystoupit, i odstranění symbolů komunistické moci, to vše je v Polsku stále velmi aktuální. Odpovědi na otázky týkající se zhodnocení procesu dekomunizace, zaměření polské i české historické vědy, ale i řady dalších oblastí poskytl Łukasz Kamiński, polský historik věnující se moderním dějinám.

Odkud se u vás vzal zájem o historii? Co rozhodlo o vašem studiu na Vratislavské univerzitě?

V osmdesátých letech byla Vratislav jedním z center opozice v tehdejším Polsku. Vznikla tam řada nových organizací – od radikální Bojující Solidarity¹ po tzv. Oranžovou alternativu² pořádající happeningy. V době, kdy jsem chodil na gymnázium, do třídy s matematicko-chemickým zaměřením a rozšířenou biologií, se historické události doslova „odehrávaly na ulici“. Právě toto sledování „živé historie“ bylo po

1 Solidarność Walcząca byla ilegální protikomunistická organizace založená v roce 1982 Kornelem Morawieckým, otcem současného polského premiéra. Ačkoliv částečně vycházela ze struktur odborové Solidarity, která byla po vyhlášení výjimečného stavu v prosinci 1981 též v ilegality, ve své činnosti si počínala radikálněji. V politickém programu např. hlásala nutnost osvobození všech národů od komunismu, včetně těch v SSSR. Vedle propagační činnosti se Bojující Solidarita věnovala infiltraci bezpečnostního aparátu a ochraně vlastní organizace (kontrarozvědné aktivity).

2 Pomarańczowa Alternatywa bylo neoficiální hnutí působící v Polsku v 80. letech. Neaktivněji si počínala právě ve Vratislavi, ale svými akcemi se projevila i v dalších polských městech. Hlavní tvář hnutí, které spíše než politickou činností proslulo humornými akcemi poukazujícími na absurditu komunistického systému, byl Waldemar Andrzej Fydrych. Charakter Oranžové alternativy též naznačuje její symbol – trpaslík. Její československou obdobou byla Společnost za veselejší současnost. Blíže k oběma viz např. FYDRYCH, Waldemar „Major“: *Żywoty Meżów Pomarańczowycch*. Pomarańczowa Alternatywa, Wrocław – Warszawa 2002 a BLAŽEK, Petr: Happeningem proti totalitě. Společnost za veselejší současnost v roce 1989. *Paměť a dějiny*, 2014, roč. 8, č. 3, s. s. 12–23.

mne prvním impulzem. Zároveň ilegálně vycházelo mnoho publikací týkajících se tzv. bílých míst historie. Krátce po roce 1989 se také postupně začaly otevírat archivy. Poznávání této nedávno ještě „zakázané“ historie bylo fascinující.

Stála za vaším zájmem o historii vedle událostí ve vratslavských ulicích třeba i rodinná minulost?

Samozřejmě zde byla i rodinná historie, která mě již jako dítě fascinovala – např. účast mé babičky na tajném vzdělávání za druhé světové války nebo dědečkovo tehdejší působení v odboji. Byly tu také věci, kterým jsem dlouho nerozuměl – např. proč se dědečkův bratr, diplomat, nemohl po válce vrátit do Polska a zemřel v Maroku. Klíčové pro mě ale bylo sledování historie „naživo“ a četba nezávislých publikací přibližujících „zakázané“ dějiny.

Jak se u vás projevil zájem o československou/českou historii a jak jste si poradil s českým jazykem?

Zde se vrátím k přelomovému období konce osmdesátých let. Ohromným zážitkem pro mě byla Přehlídka nezávislé československé kultury, kterou zorganizovala Polsko-československá solidarita ve Vratislavi na začátku listopadu 1989.³ Zúčastnil jsem se legendárního koncertu, na kterém vystoupil i Karel Kryl. Velké emoce, které koncert doprovázely, je těžké zapomenout. V létě 1990 jsem poprvé odjel do Československa, a to na putovní tábor. Jedním z měst, která jsme navštívili, byl i Jičín, kde jsem se seznámil s – v Polsku zcela neznámým – příběhem polského vojáka, který tam pod vlivem alkoholu zabil dva lidi a několik dalších zranil.⁴ Myslím, že to byly právě tyto dva momenty, které přitáhly mou pozornost k historii Československa, především v období komunismu.

Během svého pobytu na tomto táboře jsem si koupil první knihy o Pražském jaru a okupaci Československa vojsky Varšavské smlouvy. Má knihovna s českými publikacemi se stále rozrůstala a prostřednictvím četby jsem se seznamoval s jazykem, nikdy jsem se ale česky systematicky neučil. Hodně mi pomohly známosti a přátelství s českými historiky, jakož i pozvánky na vědecké konference a spolupráce s takovými institucemi, jako jsou Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd ČR a Ústav pro studium totalitních režimů.

Zabývám se především československou historií v období komunismu a polsko-československými vztahy v té době. Řadu let v mém výzkumu této problematiky převažovala česká témata, ale od jisté doby více pozornosti zaměřuji také na slovenskou část této historie. Velký význam pro mě mělo seznámení s Jánem Langošem a naše spolupráce v prvních letech existence slovenského Ústavu paměti národa.

3 Na rozdíl od Polska, kde již úřadovala vláda v čele s Tadeuszem Mazowieckim, komunistickému režimu v Československu ještě zbývaly poslední dny existence. Navzdory tehdy ještě platným omezením v cestování se z ČSSR do Vratislavi vypravilo okolo dvou tisíc lidí. Z jiných zemí pak přijely a vystoupily významné osobnosti české kultury žijící dosud v exilu jako Karel Kryl či Jaroslav Hutka.

4 Tragédie se odehrála 7. 9. 1968, kdy skupina polských vojáků v podnapilém stavu opustila svůj tábor. Jeden z nich, Stefan Dorna, začal střílet po náhodných kolemjdoucích i svých kolezích. Na místě zabil

Adam Zítek

V současné době vyučujete na Vratislavské univerzitě. Čemu se teď momentálně věnujete, například co se výzkumu týče?

Vrátil jsem se k tématům, kterými jsem se zabýval původně, především k dějinám odporu proti komunistickému režimu. Letos plánuji dokončit monografii o Solidaritě, jejíž psaní jsem musel po smolenské tragédii v dubnu 2010 přerušit a věnovat se především administrativní stránce činnosti IPN (např. v souvislosti s novelizací zákona o IPN a dalšími právními změnami), a nikoliv vlastní badatelské činnosti. Bylo nutné provést dodatečný výzkum materiálů, které byly dříve nepřístupné. Jednalo se především o dokumenty spojené s II. celonárodním sjezdem delegátů Solidarity v dubnu 1990. Touto událostí chci knihu zakončit – Solidarita se musela z hnutí, které porazilo komunismus, opět stát „obyčejným“ odborovým hnutím. Samozřejmě že se tento proces tehdy nezavršil a Solidarita ještě několikrát sehrála důležitou roli v politickém životě III. Rzeczypospolite, ale to už je téma pro jiné badatele.

Zcela novým badatelským tématem je pro mne problematika vztahu katolické církve a komunistické moci. O vztazích mezi církví a státem již byla napsána řada prací, ale většinou se badatelé dívají na toto téma výhradně prizmatem komunistické politiky, přičemž popisují pouze reakce církve. Chtěl bych představit jiný přístup, který by přibližoval, jak se formoval postoj katolíků ke komunismu, a to již před druhou světovou válkou. Zajímá mě též vývoj postojů (odpor, přízpusobení se i kolaborace) v průběhu dalších desetiletí v souvislosti s vlivem II. vatikánského koncilu a pontifikátem Jana Pavla II. Pro nikoho asi nebude překvapením, že tyto jevy zkoumám na příkladu polské, české a slovenské církve. Velký význam pro toto téma může mít nedávno otevřený archiv Pia XII., bohužel naplánované studium v něm jsem musel z důvodu současné koronavirové pandemie odložit.

V menší míře se zabývám též výzkumem paměti (tzv. memory studies). Tento interdisciplinární obor si zcela podmanili teoretici, soudím ale, že hlasy těch, kteří se zabývají otázkou paměti v praxi, by měly být slyšet více.

Jaké jsou vaše vzpomínky na 80. léta, například na události roku 1989 v Polsku, Československu či v jiných zemích?

Jak jsem již uvedl, ve Vratislavi se toho odehrávalo hodně. Obzvláště živě si pamatuji happeningy Oranžové alternativy, kterých se účastnilo mnoho mladých lidí, a rovněž milící rozebranou demonstraci středoškoláků v listopadu 1988. Samotný rok 1989 byl plný nadějí spojených s vyjednáváním u tzv. kulatého stolu a částečně svobodnými volbami. Z konkrétních událostí to bylo první vydání *Gazety Wyborczy*⁵, volební shromáždění kandidátů Solidarity, které jsme na naší střední škole zorganizovali (mezi

dvě osoby (Jaroslava Veselého a Zdeňku Klimešovou) a další zranil. Polský vojenský soud ho odsoudil k trestu smrti, který byl později změněn na doživotí. Z vězení byl Dorna za dobré chování propuštěn v roce 1983. Více k případu viz KALOUS, Jan – DĄBROWSKI, Dariusz: Jičínské události roku 1968 na základě českých a polských dokumentů. In: *Bezpečnostní aparát, propaganda a Pražské jaro*. ÚSTR, Praha 2009, s. 113–124.

5 *Gazeta Wyborcza* poprvé vyšla 8. května 1989. Tento původně tiskový orgán Solidarity v prvních částečně svobodných volbách se později stal samostatným periodikem. Hlavním redaktorem byl od počátku Adam Michnik, jenž tuto funkci zastává dosud.

Ohlédnutí za třiceti lety od pádu komunismu

nimi byl též nedávno zesnulý významný historik prof. Karol Modzelewski⁶), akce na podporu stávkujících studentů. Byla to ale i Skupina živého protestu (Obóz Żywego Protestu), několikadenní protest v centru města spojený s masakrem studentů na náměstí Tchien-an-men v Pekingu.⁷ Tehdy jsem na ulici vypsals komunistické zločiny (Katyň, Maďarsko 1956, prosinec 1970 atd.).⁸

Byl jsem v té době také pravidelným návštěvníkem Klubu mezinárodního tisku a knihy (Klub Międzynarodowej Prasy i Książki), ve kterém bylo možné si přečíst a koupit noviny z jiných zemí sovětského bloku. Se zájmem jsem si je procházel, mezi nimi i *Rudé právo*. Ačkoliv to byly především deníky vydávané komunistickými stranami, a mnohému jsem nerozuměl (z maďarského listu *Népszabadság*⁹ například vůbec ničemu), měl jsem dojem, že dokonce i v těchto novinách byly znát přicházející změny. Na podzim 1989 již zcela určitě. V menší míře jsem sledoval televizi, dnes je pro mě již těžké říci, které scény z ulic Prahy, Berlína a Bukurešti jsem viděl tehdy a které již jako historik. To, co se odehrávalo v Polsku a v dalších zemích, ale spojovalo jedno – obrovská víra ve svobodu a lepší svět.

Právě v souvislosti s výročím roku 1989 bych se rád zeptal, jak hodnotíte třicet let svobody, vývoj v Československu/České republice a v Polsku. A také jaký je postoj polské společnosti k období tzv. třetí republiky (1989–1997).

Poláci obvykle hledí na rok 1989 v Československu s určitou závistí. Vyplývá to ze skutečnosti, že my, na rozdíl od Čechů a Slováků, jsme tehdy neprožili velké přelomové momenty. U nás nebyly masové demonstrace a stávky, chvíle velkého napětí, ale zároveň obrovské úlevy. Namísto toho jsme měli „nefotogenické“ vyjednávání mezi vládou a opozicí, probíhající částečně v tajnosti ve vile ministerstva vnitra v Magdalence.¹⁰ Namísto jednoty a spolupráce celé opozice výrazné rozdíly a neshody. Dokon-

6 Karol Modzelewski (23. 11. 1937 – 28. 4. 2019) byl významný polský historik a představitel protikomunistické opozice. Patřil mezi autory známého otevřeného dopisu z roku 1965 vedení komunistické strany, v němž byl kritizován odklon od liberalizace, kterou přinesl říjen 1956 (např. posílení cenzury atd.). Modzelewski se také zúčastnil studentských demonstrací v březnu 1968 a patřil mezi první členy Solidarity, jejíž název též navrhl. Z jeho prací vydaných i v češtině lze zmínit např. *Barbarská Evropa* (Argo, Praha 2017) a *Zaženem dějin klisny! Vyznání potlučeného jezdce* (PANT, Ostrava 2015).

7 Shromáždění vratislavských studentů k vyjádření solidarity s oběťmi masakru na náměstí Nebeského klidu, které trvalo od 4. do 16. června 1989. Na Dominikánském (v té době Dzeržinského) náměstí se tehdy objevil „pomník“ v podobě zničeného jízdního kola odkazující na tragické události v čínské metropoli. Komunistická vláda jej ale ještě stihla odstranit. V upravené podobě se na místo vrátil v roce 1999.

8 V reakci na špatnou hospodářskou a zásobovací situaci ohlásilo 12. prosince 1970 komunistické vedení státu zvýšení cen některých druhů potravin. Polská společnost na to reagovala rozsáhlými demonstracemi, během nichž se domáhala odvolání tohoto opatření a personálních změn ve vedení státu. Mezi hlavní centra odporu patřila průmyslová města na severu země, Gdaňsk, Štětín či Elbíněk, nesouhlas s politikou státu projevil ale i obyvatelé dalších polských měst. Režim odpor společnosti tvrdě potlačil, v důsledku střetů s bezpečnostními složkami a armádou bylo zabito více než čtyřicet osob. Události z prosince 1970 pak ve svém důsledku přinesly pád Władysława Gomułky a jeho spolupracovníků.

9 Český *Hlas lidu*, tiskový orgán Maďarské socialistické dělnické strany. Poslední číslo deníku vyšlo v roce 2016.

10 Jednání vlády s opozicí v konferenční vile MV v Magdalence nedaleko Varšavy probíhalo na počátku

Adam Zítek

ce i jediná chvíle, kdy mohla společnost promluvit – první kolo voleb 4. června –, byla zmanipulovaná. Poláci ovšem v hlasování odmítli kandidáty tzv. celostátní kandidátky¹¹, čímž změnili předem dohodnuté rozdělení míst mezi vládnoucí skupinou a částí opozice, která se voleb zúčastnila. Rozdělení pozic se bohužel znovu stalo předmětem zákulisních dohod, před druhým kolem proto došlo ke změně volebního systému. Podobné kontroverze doprovázely též volbu Wojciecha Jaruzelského prezidentem, což bylo možné jen díky podpoře části poslanců Solidarity.

Samozřejmě že jsme v Polsku také měli chvíle „všeobecné mobilizace“ a zapojení společnosti – v období stávek v létě 1980 a v prvních měsících existence Solidarity. Nadšení a ochotu ke spolupráci ale bohužel ukončil výjimečný stav vyhlášený v prosinci 1981 a další vývoj, vzpomínky na tyto euforické chvíle zkalily pozdější konflikty a snahy o jejich využití k vlastním cílům namísto k budování soudržnosti.

Spory uvnitř protikomunistické opozice, které vyšly najevo v roce 1989, i ty, které vyvolal následný vývoj, ulpěly na příštích třiceti letech dějin Polska. Již tehdy výrazné politické rozdělení se ještě prohloubilo po smolenské tragédii z 10. dubna 2010.¹² Dnes pohled na období třetí republiky obvykle odráží politický postoj. Velmi to ztěžuje konstruktivní diskusi o úspěších i porážkách posledních tří desetiletí. Jsem přesvědčený, že právě takovou diskusi potřebujeme, stejně jako naši čeští sousedé. Bohužel takřka každý pokus o položení otázek, např. v souvislosti s chybami z doby transformace hospodářství, je vykládán (alespoň v Polsku) jako hlas v aktuální politické debatě. Nevyužili jsme ani příležitosti nabízející se při dalších kulatých výročních událostí roku 1989, včetně toho posledního třicátého.

Tyto diskuse přitom mohou posloužit nejen k lepšímu pochopení minulosti, ale svým způsobem představují jakousi školu politického myšlení, učí odpovědnosti a vypořádávání se s výzvami. Odvážím se říci, že kdybychom lépe promýšleli úspěchy a chyby posledních třiceti let, byli bychom lépe připraveni na zápas s následky aktuální pandemie koronaviru.

roku 1989. Účelem setkání zástupců opozice a režimu byla jednak příprava vyjednávání tzv. kulatého stolu a zároveň se zde řešily některé sporné otázky, v nichž nedošlo ke shodě. Vládnoucí režim zastupoval především gen. Czesław Kiszczak, dále např. Stanisław Ciosek, Aleksander Kwaśniewski či Władysław Baka. Jménem části opozice hovořil především Lech Wałęsa, dále např. Władysław Frasyniuk, Lech Kaczyński, Adam Michnik či Bronisław Geremek. Tajné jednání s režimem a dojednané ústupky vůči němu byly předmětem ostré kritiky dalších proudů opozičního hnutí.

11 Podle dohody mezi opozicí a vládnoucím režimem u tzv. kulatého stolu došlo k rozdělení míst v Sejmu (65 % prorežimní Vlastenecké hnutí národního znovuzrození, 35 % nezávislí kandidáti); v nově vytvořeném Senátu rozdělení mandátů ujednáno nebylo. Aby byly zajištěny poslanecké mandáty předním zástupcům komunistického režimu, vznikla tzv. celostátní kandidátka (35 kandidátů), s jejíž pomocí měli být hladce zvoleni i zástupci Polské sjednocené dělnické strany (Polska Zjednoczona Partia Robotnicza), jejíž popularita byla ve společnosti velmi nízká. Výsledky hlasování ze 4. června 1989, které část opozice bojkotovala, přinesly drtivou porážku komunistů a jejich spojenců – do Sejmu se dostali pouze dva jejich kandidáti. Po dohodě představitelů režimu s některými zástupci opozice ale došlo ke změně volebního zákona a přerozdělení neobsazených mandátů opět komunistům a jejich spojencům v druhém kole voleb 18. června.

12 Při letecké havárii tehdy zahynuli všichni členové vládní delegace (prezident Lech Kaczyński s manželkou, prakticky celé nejvyšší velení polské armády a řada vysokých státních a politických představitelů, mimo jiné i tehdejší ředitel IPN Janusz Kurtyka), kteří letěli uctít památku obětí Katyňského masakru při příležitosti jeho 70. výročí. Celkem zemřelo 96 osob (89 cestujících a 7 členů posádky).

Ohlédnutí za třiceti lety od pádu komunismu

Jak hodnotíte vyrovnání se s komunistickou minulostí v České republice a v Polsku? Co je ještě nutné udělat? Kde jsme se dopustili chyb a co se naopak podařilo?

Ani v jedné zemi neproběhlo úplné vyrovnání s minulostí, což je podobné i v jiných státech, rovněž v Německu, které je často dáváno za vzor. V České republice i v Polsku se přistoupilo k trochu jinému řešení, přičemž otázka rehabilitace nespravedlivě stíhaných, odškodnění, přiznání statusu protivníků režimu jsou ale podobné. Zásadní rozdíl ve prospěch České republiky je jistá dekomunizace – zákaz obsazování státních funkcí bývalými stranickými funkcionáři (míněně lustrační zákon – pozn. autora). Navzdory několika pokusům nebylo v Polsku podobné omezení nikdy realizováno, díky čemuž někdejší vysoce postavení funkcionáři mohli zastávat úřady premiéra a prezidenta. V Polsku ale byla mnohem důsledněji provedena symbolická dekomunizace, když byly odstraněny komunistické názvy ulic a pomníky, byť se tento proces podařilo dokončit teprve v posledních letech. Rovněž v rovině stíhání komunistických zločinů si Polsko může přičíst více úspěchů, především díky zvláštním právním úpravám a vytvoření speciálního prokurátorského úseku v rámci Ústavu národní paměti (Instytut Pamięci Narodowej, IPN). Samotný IPN se rovněž v mnohem větší míře než jeho český protějšek ÚSTR podílel na nápravě kolektivní paměti. Rozdílné jsou též lustrační zásady, ačkoliv jejich účinnost může budít pochybnosti. V Polsku si totiž mnoho bývalých tajných spolupracovníků Bezpečnostní služby (Służba Bezpieczeństwa – SB) vyslechlo zprošťující rozsudky, v České republice je pak očividným upuštěním od lustrací případ Andreje Babiše.

Všechny tyto nedostatky ale neznamenají, že by se měl proces vyrovnávání se s minulostí již ukončit. V každé z uvedených oblastí je nutné hledat lepší řešení. Příkladem je zákonodárství v souvislosti s odškodněním a rehabilitacemi, které bylo již mnohokrát změněno. Za nejdůležitější považuji dvě oblasti – stíhání zločinů a vzdělávání. Ta první má velký význam pro posílení morálních základů demokracie. Jestliže hovoříme o právním státu, o vládě práva, nemůžeme pokládat určitý druh zločinů za nestíhatelný. Ve většině případů ale není stíhání zločinů problém kvůli právnímu základu (zločiny proti lidskosti jsou nepromlčitelné), ale spíše kvůli chybějící politické vůli. Ačkoliv samozřejmě existují i překážky, které mohou znemožnit dotáhnout věc před soud (např. nedostatek svědků a důkazů, úmrtí pachatelů), nemůže nás to zprostit snahy dostat spravedlnosti. Význam vzdělávání je pak nesmírně důležitý z toho důvodu, že představuje symbolickou spravedlnost pro hrdiny i oběti, předává hodnoty, které byly vlastní těm, jež vystoupili proti komunismu, a varuje budoucí generace před důsledky totalitní ideologie. V této perspektivě je důležité, aby byla zachována místa spojená s komunistickými represemi. V Polsku, stejně jako v České republice, je ale podobných projektů bohužel málo. Vzhledem k tomu, že zanedlouho mezi námi svědci těchto represí již nebudou, bude náležitě vzdělávání mladých lidí bez autentických míst spojených s represemi velmi složité.

Vidíte v moderní české a polské historii ještě nějaká bílá místa?

Bílá místa v takovém smyslu jako před rokem 1989 (prakticky nezdokumentovaná témata, „vymazaná“ z historie) spíše již nejsou. Nepochybně jsou ale pořád oblasti, které vyžadují další výzkum. Myslím, že v případě našich zemí stále velmi málo

Adam Zítek

víme např. o způsobu jejich „řízení“ Moskvou, kontrolních metodách, mechanismech ovlivňování rozhodnutí (včetně kádrových záležitostí) atd. Další nedostatečně zdokumentovaným tématem je fungování komunistických stran na nejrůznějších úrovních. Je příznačné, že ani po třiceti letech od pádu komunismu jsme se v Polsku, v České republice ani na Slovensku nedočkali syntézy dějin PSDS či KSČ. Existuje samozřejmě řada jednotlivých studií, avšak mnoho aspektů fungování komunistických stran zůstává nezpracováno, což znemožňuje přípravu syntézy. Chybí nejen analýzy fungování jednotlivých struktur, ale i toho, jakým způsobem komunisté řídili různé oblasti chodu státu a společnosti.

Tento výčet by samozřejmě bylo možné doplnit – stále není vyčerpáno studium opozice (v Polsku je např. pořád málo studií o fungování Solidarity na úrovni závodů), společnosti a jejích postojů, emigrace atd. Navzdory velkému postupu ve výzkumu v posledních letech nebylo popsáno mnoho aspektů fungování bezpečnostního aparátu, mnohé ještě nevíme o fungování armády, včetně vztahů jednotlivých armád v rámci Varšavské smlouvy. V měřítku celého východního bloku chybí např. monografie o Radě vzájemné hospodářské pomoci (RVHP). Lze rovněž uvést nedostatky např. v biografiích či výzkumu společenských organizací satelitních stran atd. Pamatujme ale, že v průběhu posledních třiceti let byl v našem poznání učiněn ohromný pokrok. Kdyby již bylo vše zpracované, odborníci na moderní historii by byli nepotřební. Dokonce ani historici zabývající se starověkem a středověkem dosud neodpověděli na všechny otázky a nevyčerpali všechny možnosti studia dostupných pramenů.

Jaká témata v československo-polských vztazích v letech 1939–1989 si podle vás obzvláště zaslouží pozornost historiků?

Mnoho námětů spojených s tímto obdobím již bylo solidně zpracováno, často se navíc práce českých a polských historiků doplňovaly (někdy předkládají jiné perspektivy). Týká se to např. spolupráce během druhé světové války, reakce na krize komunistického systému v letech 1968 a 1980 či spolupráce opozice v 70. a v 80. letech. Mezi tématy, o kterých ale stále málo víme, bych zmínil problematiku spolupráce české, polské a slovenské emigrace po roce 1945, hospodářské vztahy mezi komunistickým Polskem a Československem, neoficiální kontakty společnosti, včetně toho, jak se tyto tři národy vnímaly navzájem, a to nejen v období krizí. Konkrétněji lze uvést rovněž problematiku spolupráce „bratrských“ komunistických stran, bezpečnostního aparátu (též rozvědky) či kontakty jednotlivých organizací a struktur (např. úřadů pro církevní záležitosti). Nezpracovaných témat je stále dostatek, navzdory blízkosti jazyků a snadnému přístupu k pramenům se ale touto problematikou nezabývá příliš mnoho historiků.

Dobře se orientujete ve výzkumu českých, slovenských a polských historiků na téma vzájemných vztahů a historie těchto zemí obecně. Vidíte zde nějaké rozdíly?

Objevuje se samozřejmě rozdílná interpretace stejných událostí vyplývající z rozdílného pohledu. Jedná se o konflikty spojené především s tvorbou společné hranice, jakož i příčiny neúspěchu při navazování spolupráce před, během i po druhé světové válce. Tento jev je přirozený. Nevidím naopak odlišnosti ve výběru témat, používané

Ohlédnutí za třiceti lety od pádu komunismu

metodologii atd. Liší se samozřejmě počty badatelů zabývajících se problematikou vzájemných vztahů, to ale vyplývá z demografických rozdílů našich zemí.

Zásadní odlišnosti nevidím ani v případě „obecné“ historiografie poválečného období. Nepochybně jsou témata, která jsou lépe zdokumentovaná v té či oné zemi – v Polsku se to týká např. vztahů církve a státu (podobně je to i na Slovensku) či dějin represivního aparátu, v případě České republiky např. dějin vědy v období komunismu. Jisté rozdíly vyplývají z potenciálu daného počtem badatelů a možnostmi institucí. V Polsku bylo možné věnovat se mnoha námětům jen díky silné institucionální podpoře v podobě Ústavu národní paměti.

Podobně je tomu i se základními liniemi sporů, byť konkrétní témata, kolem kterých se spory točí, jsou jiná. Týká se to např. napětí mezi příznivci historické, „událostní“ politiky a těmi, kteří uznávají převahu sociálních a hospodářských dějin či mikrohistorie. K tomuto rozdělení ještě přistupuje spor o paradigma interpretace dějin komunistického systému. Na jedné straně máme historiky (sám se mezi ně počítám), kteří uznávají, že základním klíčem k poznání tohoto období naší historie je pojetí totalitarismu. Historie se pak popisuje s ohledem na všechny nuance „šedé zóny“, je nahlížena především (nikoliv výlučně) prizmatem konfliktu mezi vládnoucí mocí a společností, odporem a represí, vynuceného přizpůsobení se atd. Předmětem zájmu se stávají dějiny struktur vlády a opozice, masové protesty, postoje společnosti (v kontextu postoje k režimu a jeho působení), historie katů a obětí, metody kontroly (teror, represe, propaganda) atd. Druhé paradigma se pojí s odmítnutím koncepce totalitarismu (nebo míněním, že pomáhá pochopit pouze období stalinismu) a považováním komunismu za specifické, avšak nikoliv výjimečné období dějin. V krajním případě to vede k závěru, že historie střední a východní Evropy po roce 1945 se ve skutečnosti nijak významně nelišila od zbytku světa. V tomto proudu je obzvláště populární výzkum nejrůznějších aspektů každodennosti, modernizace, rodiny, proměny společenských skupin. Vztahy mezi režimem a společností jsou představovány jako jistá hra nebo též „šedá zóna“, ve které se oba podměty prolínají. Není pochyb, že v Polsku – opět díky významu IPN – dominuje ten první přístup, v České republice má snad mírnou převahu spíše ten druhý.

Jaký je podle vás zájem o historii před rokem 1989 v současné historické vědě v Polsku?

Zájem je stále velký. Je to patrné nejen z obrovského počtu publikací, ale též ze statistiky vybíraných studijních témat, např. v rámci doktorského studia. Tento jev má ale též stinnou stránku – již řadu let se méně historiků z mladších generací zabývá obdobím druhé světové války, lze takřka hovořit o generační mezeře u badatelů věnujících se této problematice. Přitažlivost moderní historie je na jedné straně dána existencí obrovského množství pramenů, ve větší míře dosud nevyužitých, a zároveň již zmíněnou širokou paletou stále „čerstvých“ témat výzkumu. Na druhé straně podporuje chuť věnovat se právě tomuto období dějin trvajícím zájem veřejnosti a jistá „popávka“ po moderní historii.

Adam Zítek

Pět let jste zastával funkci ředitele IPN, největší instituce svého druhu ve střední Evropě. Jak s odstupem času hodnotíte své působení v jejím čele a jak vidíte její budoucnost?

S odstupem času se přikláním k hodnocení, tak jak jsem ho formuloval na konci svého funkčního období. Mezi úspěchy bych počítal zdokonalení činnosti ústavu (mj. prostřednictvím rozsáhlé digitalizace archiválií), pomíjení tehdy probíhajících politických sporů, a především projekt vyhledávání míst, na kterých byly pohřbívány oběti komunistických zločinů, a genetická identifikace nalezených ostatků. Tento projekt, zahájený v roce 2011, není jen splněním našeho závazku vůči obětem a jejich blízkým, ale má obrovský význam pro vzdělání celé společnosti. Jsem přesvědčený, že teprve exhumace široce prezentované médií seznámily mnoho Poláků s tím, co to byl komunismus a jakou cenu jsme v Polsku zaplatili za jeho vynucenou aplikaci.

Mezi porážkami bych uvedl neúspěch snahy efektivně stíhat komunistické zločiny. Kompetence ředitele IPN v této oblasti ale byly a stále jsou velice omezené, situaci rovněž ztěžovalo rozhodnutí Nejvyššího soudu z roku 2010 o promlčení některých případů, výsledkem čehož bylo u značné části z nich zastaveno trestní stíhání. Navzdory četným edukačním snahám a vědeckým publikacím se nepodařilo změnit názor Poláků na výjimečný stav vyhlášený na konci roku 1981. Bez ohledu na celou naši znalost této problematiky jedna třetina společnosti stále zastává názor, že jeho vyhlášení zachránilo Polsko před sovětskou intervencí. Jedná se o posmrtné vítězství Wojciecha Jaruzelského a velkou porážku IPN a mou osobní.

Takové instituce jako IPN (který v letošním roce oslaví dvacet let své činnosti) mají před sebou ještě mnoho práce. Proces vyrovnávání se s minulostí nebyl dosud ukončen v žádné oblasti – právní (včetně stíhání pachatelů zločinů), výzkumné ani vzdělávací. Stačí si uvědomit, že po čtyřicet let existence komunistického režimu byla lež propagována prostřednictvím mnohem větších prostředků, než jakými dnes disponujeme my. Proces vítězství spravedlnosti, odkrytí pravdy, uctění hrdinů a připomenutí obětí musí trvat nejméně stejně dlouho, jak dlouho trvalo období zločinů, lží a ponižování lidí. Je to všeobecná „mise“, na níž má účast mnoho institucí na celém světě, nejen v zemích, které zakusily komunismus.

Dvě hlavní hrozby pro tento druh institucí představuje rezignace na to, co je jejich podstatou (a proměna v běžný výzkumný ústav), a závislost na aktuální politické situaci. Úprava zákona o IPN z roku 2016 bohužel výrazně omezila autonomii ústavu a jeho nové vedení se otevřeně postavilo na jednu stranu společenského konfliktu. Ohrožuje to poslání IPN, které je stále vzdáleno naplnění.

Ohlédnutí za třiceti lety od pádu komunismu

Łukasz Kamiński se narodil 3. června 1973 ve Vraťislavi. Na tamní univerzitě (Uniwersytet Wrocławski) vystudoval historii a působil pak jako odborný pracovník. Ve své vědecké práci se zabývá především formami odporu proti komunistickému režimu v Polsku, ale též např. problematikou československo-polských vztahů či bezpečnostního aparátu. V roce 2000 začal pracovat v Ústavu národní paměti, nejprve byl vedoucím oddělení vzdělávání a v letech 2011–2016 pak ředitelem instituce. Ústav se stal bezpochyby jedním z nejvýznamnějších subjektů působících na poli historické vědy a vzdělávání v Polsku. Za svou činnost byl Ł. Kamiński oceněn

řadou vyznamenání (např. Kryz Kawalerski Orderu Odrodzenia Polski, Złoty Krzyz Zasługi). Od roku 2017 je prezidentem Platformy evropské paměti a svědomí (Platform of European Memory and Conscience). V současné době opět přednáší na Vraťislavské univerzitě. Z jeho bohaté publikační činnosti lze uvést např. tituly *Młodzię w oporze społecznym 1945–1989* (IPN, Wrocław 1996); *Strajki robotnicze w Polsce w latach 1945–1989* (Wydawnictwo Gajt, Wrocław 1999); *Polacy wobec nowej rzeczywistości 1944–1948. Formy pozainstytucjonalnego, żywiolowego oporu społecznego* (Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2000); *NSZZ Solidarność 1980–1989, sv. I–VII* (IPN, Warszawa 2010, spolueditor Grzegorz Waligóra); *Čekisté. Orgány státní bezpečnosti v evropských zemích sověťského bloku 1944–1989* (Academia, Praha 2019, spolueditoři Krzysztof Persak, Petr Blažek a Pavel Žáček); *Hranicím navzdory. Příběh Polsko-československé solidarity* (ÚSTR, Praha 2017, spolueditoři Petr Blažek a Grzegorz Majewski) a *Polsko a Československo v roce 1968. Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference, Varšava 4.–5. 9. 2003* (ÚSD AV ČR – Dokořán, Praha 2006, spolueditoři Petr Blažek a Rudolf Vévoda).